

DUROVICS ALEX–KERESZTES VERONIKA

A POZSONYI EVANGÉLIKUS LÍCEUM FELSŐFOKÚ
HALLGATÓI 1714–1851
(FELSŐOKTATÁSTÖRTÉNETI KIADVÁNYOK:
ÚJ SOROZAT 15.)
Budapest, 2018, 632 lap

A Felsőoktatástörténeti kiadványok: Új sorozat című kiadványsorozat a szerkesztője, Szögi László által megkezdett és irányított szisztematikus gyűjtésén alapuló felsőoktatási források közlését célozza meg, amely források az 1526 és 1919 közötti, történeti Magyarország területén található felsőoktatási intézmények hallgatói névsorára, illetve az innen származó diákok európai egyetemeken való peregrinációjára vonatkoznak. A sorozat majd két évtizedes fennállása óta folyamatosan gyarapszik, napjainkig 17 kötete jelent meg.

Az itt bemutatandó kiadvány a sorozat 15. köteteként látott napvilágot 2018-ban, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára kiadásában, az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213 TKI 738) kutatómunkája eredményeként. A kötet szerzői régebb óta foglalkoznak egyetemtörténeti kutatásokkal, Durovics Alex az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport tagjaként korábban az Eperjesi Kollégium hallgatóinak adattárát tette közzé, míg Keresztes Veronika (M. Novák Veronika néven) a Pozsonyi Jogakadémia hallgatóságát (mindkét munka a *Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat* egy-egy korábbi köteteként jelent meg).

A Pozsonyi Evangélikus Líceum kutatása már a 19. század végén megkezdődött, az intézmény történetét, valamint az általa ismert forrásokat Markusovszky Sámuel *A pozsonyi ág. ev. líceum története* című munkájában, Pozsonyban, 1896-ban tette közzé, és a hallgatóság adatait táblázatokban elemezte is. A munka alaposságát jelzi, hogy a most bemutatandó kiadvány szerzői is nagyban támaszkodnak rá. Mégis, az azóta eltelt több mint egy évszázad alatt az újabban előkerült források – ti. a líceum levéltári fondja és kéziratgyűjteménye is közgyűjteménybe került –, valamint a számítógépes technika nyújtotta új feldolgozási lehetőségek lehetővé és szükségessé tették az adatok újabb részletes feldolgozását és az eddig még közöletlen adattár publikálását, amely segítségével Markusovszky adatait árnyalni lehetett.

A Pozsonyi Evangélikus Líceum felsőfokú hallgatóinak adatait közlő munka két fő részből áll, az első rész a líceum bemutatását és a diáksereg adatainak összefoglaló elemzését tartalmazza. 1714–1810 között Keresztes Veronika, 1811–1850 között Durovics Alex bemutatásában ismerkedhet meg az olvasó a líceum történetével és szervezetével,

valamint a hallgatókra vonatkozó adatok (létszám, származási hely, vallási megoszlás, társadalmi összetétel és apa vagy gyám foglalkozása, külföldi tanulmányok, neves diákok) részletes elemzésével. Egy további fejezet a teljes korszak általános értékelését tartalmazza.

Keresztes Veronika a korábbi, 1714–1810 közötti időszakot mutatja be, egészen az intézmény 17. századi előzményeitől kezdve. A történeti ismertetés nemcsak az országos események kontextusába helyezi a líceum működését, hanem az nevesebb rektorok működését is röviden tárgyalja. A hallgatók elemzését a szerző nyolc táblázattal és egy diagrammal teszi szemléletesebbé, könnyítve ezzel a szöveg megértését. A korai időszak sajátosságaihoz tartozik, hogy a források csak 1719-től jegyezték fel elkülönítve az egyes osztályokat, az első öt évben az anyakönyvek lejegyzői csak a hallgatók nevét és származási helyét tüntették fel. Sajnálatos módon az anyakönyv az 1754–1759 közötti, illetve az 1807. évekből nem tartalmaz adatokat. Összesen 4.202 hallgató látogatta ebben az első periódusban a líceumot, ami átlagosan évi 46,69 diákot jelent. A létszám a vizsgált időszakban folyamatosan nőtt és az átlag évi 10–20-ról 70–90-re duzzadt fel.

Ami a tanulók származási helyét illeti, Keresztes Veronika alaposságát dicséri, hogy 4080 esetben (98%!) sikerült azonosítania azt. A megyei eloszlást vizsgálva nem meglepő, hogy a legtöbben Pozsony megyéből származtak (10,32%), azonban feltűnő, hogy ezek a diákok nem voltak jelentős többségben, és 5% felett volt a Nógrád, Gömör, Nyitra, Zólyom, Hont, Turóc és Szepes megyékből származó hallgatók aránya is. Az adatok természetesen azt is mutatják, hogy azon környező vidékek fiataljai preferálták a pozsonyi líceumot, amelyekben nagyobb számban éltek lutheránusok. Azt, hogy a líceumhoz közelebb élők körében volt a legnépszerűbb az intézmény, a diákok származásának ún. nagyrégiók szerinti vizsgálata jobban kidomborítja, ti. a „Nyugati Felvidék”-ről származott a tanulók 52,79%-a. A települések vizsgálatakor természetesen magasan Pozsony városa áll az első helyen (183 fő), amit Besztercebánya (88 fő), Győr (60 fő), továbbá Lócse, Losonc és Modor (53–53 fő) követnek. Említenünk kell a líceumot látogató külföldieket is, összesen 55 személy származott a korabeli Magyarország határain kívülről, a legtöbben az örökös tartományokból.

A hallgatók vallási megoszlását csak az 1802. évi tanévtől jegyezték fel, így csak 549 esetben ismert. Ebben a vonatkozásban az evangélikusok túlnyomó többsége (86,70%) nem igényel magyarázatot, mindemellett a reformátusok is szép számmal tanították fiaikat Pozsonyban (9,28%). A diákok társadalmi státuszát általában feltüntették az anyakönyvben (3164 fő), s figyelemre méltó, hogy döntő többségük, majdnem 60%-uk nemesi származású volt. Ami a tanulók apjának (vagy gyámjának) foglalkozását illeti, azt 743 esetben jegyezték le. Nem okoz meglepetést, hogy a legtöbben (53,16%) egyházi emberek voltak, és 10% felett volt a tanárok és más humán értelmiségiek le származottainak az aránya. A kutatás jelenlegi állása szerint 238 személy tanult tovább külföldi egyetem(ek)en, s ők szinte kivétel nélkül a német területek egyetemeit preferálták, a legtöbben a jénait (38,66%).

A kutatás további lehetőségeit villantja fel *A jelentősebb hallgatók* című rövid fejezet, amelyben a szerző tudományterületek szerint sorolja fel a Pozsonyi Evangélikus Líceum azon hallgatóit, akiknek későbbi pályafutása jól ismert. A továbbiakban ez a kutatási irány sokat árnyalhat az intézményről kialakult képen.

Durovics Alex a későbbi, 1811–1850 közötti időszakot mutatja be egy hosszabb lélegzetvételű előtanulmányban. Bevezetésül a 18. század végétől áttekinti a magyarországi iskolarendszer változásait és az azt szabályozó törvényeket és rendeleteket, amivel a Pozsonyi Evangélikus Líceum történetének alakulását a hazai kontextusba helyezi. Az 1811/12-es határ azért is fontos az intézmény történetében, mivel ekkortól kezdte saját magát líceumnak nevezni. A napóleoni háborúk és az 1811-es devalváció okozta súlyos károk helyreállítása után nyílt lehetőség a korábban is tervezett oktatási reformok megvalósítására, amelyek bemutatása során a szerző sort kerít rá, hogy megismertesse az olvasót a pozsonyi iskola tanrendjével is. A reformok az 1840-es évekig folyamatosak voltak, s az iskola történetét az 1848-as év forradalmi törekvései is befolyásolták. Az 1848/1849-es szabadságharc alatt a líceum felsőbb évfolyamaiban nem folyt oktatás, mivel a diákok is bekapcsolódtak a harcokba. A következő tanévben újrainduló oktatást már a bécsi hatóságok irányították, jóllehet a pozsonyi egyházközösség a továbbiakban is küzdött az iskola megtartásáért. A reformkorra jellemző nemzetiségi mozgalmak és diáktársaságok a Pozsonyi Evangélikus Líceumban is megalakultak, amelyeket a szerző egy rövid fejezetben mutat be.

A hallgatók elemzését Durovics Alex 10 táblázattal és egy térképpel teszi szemléletesebbé, kiegészítve a szövegben leírtakat, amelyben kutatási érdeklődésének megfelelően többször van alkalma az adatokat más magyarországi lutheránus felsőoktatási intézménnyel összehasonlítani, növelve mind az elemzés, mind a pozsonyi adatok értékét. Az iskola anyakönyvei – leszámítva a már említett, 1848/49-es tanévet – minden tanévből hiánytalanul fennmaradtak, így az erre az időszakra vonatkozó névsor jóval teljesebb és egységesebb, mint a korábbi korszak esetében, és összesen 3221 diák beiratkozása regisztrálható. A diáklétszám növekedése nagy ütemben folytatódott, ebben a periódusban átlagosan évi 82,59 hallgató tanult a líceumban, a legtöbb beiratkozót az 1838–1842 közötti tanévekben találjuk, ezután ez a szám valamelyest csökkent.

Ami a tanulók származási helyét illeti, Durovics Alex rendkívül precíz munkájának köszönhetően majdnem az összes hallgató, 3218 személy (99,91% !) származási helyét sikerült megállapítania. Az adatok ebben a periódusban is azt is mutatják, hogy azon közelebb eső vidékek fiataljai preferálták a pozsonyi líceumot, amelyekben nagyobb számban éltek lutheránusok. A legtöbben továbbra is a „Nyugati Felvidék”-ről származtak az ún. nagyrégiók közül, de már nem abszolút többségben (47,14%). A megyék tekintetében – amelyeket a 37. oldalon található térkép is szemléltet – természetesen továbbra is Pozsony áll az élen (11,54%), de diákjai továbbra sem alkotnak jelentős többséget. Az 5% feletti arányú megyék között továbbra is megtalálható Nyitra, Gömör és Nógrád, valamint újként Pest megye is, a felsorolt megyék hallgatói

alkották a diáksereg 38,23%-át. A települések vizsgálatakor továbbra is magasan az első helyen áll Pozsony városa (181 fő), ezen kívül azonban 50 fő felett csak Modor városa szerepel. Hangsúlyozandó Durovics Alex kutatásainak azon eredménye is, hogy a második időszakban rendkívül megnőtt a külföldiek aránya (9%), akiknek legnagyobb része a Habsburg Birodalom koronatartományaiból, közelebbről a cseh, morva és sziléziai területekről érkezett, abból a célból, hogy a saját lutheránus gyülekezeteik számára biztosítsa a lelkész utánpótlást.

A hallgatók vallási megoszlásának vizsgálata azért is kiemelkedően fontos, mivel a vizsgált időszakban a diákok több, mint 99%-áról feljegyezték felekezeti hovatartozását. Természetesen az evangélikus voltak jelentős többségben (79,35%), de a református, görög keleti és izraelita egyházak fiataljainak aránya is külön-külön 5% felett volt. A diákok társadalmi státusza mindössze 928 fő (28,81%) esetében ismert, közöttük továbbra is a nemesek voltak abszolút többségben (53,99%), jóllehet a polgárok aránya a korábbi időszakhoz képest majdnem kétszeresére nőtt (43,32%). Ami a tanulók apjának (vagy gyámjának) foglalkozását illeti, azt 2365 esetben sikerült megállapítani. A legtöbben továbbra is egyházi emberek leszármazottai, ugyanakkor arányuk jelentősen csökkent (21,23%), viszont a 10% felettiek között a tanárok és más humán értelmiségiek leszármazottai mellett megjelennek a megyei és városi hivatalnokok, az iparosok és kézművesek, valamint kereskedők fiai is. A szerző jelenlegi kutatásai szerint összesen 253 személy tanult tovább külföldi egyetemeken, az előző időszakhoz hasonlóan német területeken. A peregrináció iránya azonban mégis megváltozott, abban a tekintetben legalábbis, hogy a hallgatók legnagyobb csoportja (59,33%) Bécs különböző intézményeit látogatta.

A kutatás további irányát Durovics Alex is jelzi a *Híres diákok* című fejezetben, amelyben összesen 14 személy – saját koruk jelentős tudósai – életéből villant fel egy-egy epizódot, amellyel hajdani *alma mater*ük hírnevét öregbítették.

A Durovics Alex által készített *Általános értékelés* című fejezet az adatokat összesítve a kiadványban feltárt teljes korszakot elemzi 11 táblázat segítségével, így adva teljes képet a Pozsonyi Evangélikus Líceum hallgatóinak adatairól azok beiratkozását, származási helyét (megye, nagyrégió és település), felekezeti megoszlását, társadalmi státuszát, apjának (vagy gyámjának) foglalkozását, illetve további külföldi tanulmányait tekintve.

A recenzens egy apró észrevételt fogalmazott meg a három rész olvasása közben: nevezetesen, hasznos lett volna a szerkesztő(k) részéről a két szerző eltérő fogalmazásait egységesíteni, legalább a fejezetek címeit illetően. Természetesen ez a tanulmányok értékét nem csökkenti, mindössze az olvasó számára könnyítené meg a befogadást.

A második rész tartalmazza az adattárat, amely 7423 fő adatait tartalmazza. Az egyes rekordok a sorozat eddigi hagyományainak megfelelően kerültek közlésre, azaz a hallgatók névsora évenkénti bontásban található meg, ezen belül pedig a vezetéknév szerinti névsorrendben. A vezetéknév után találhatóak a forrásokban fellelhető esetleges névváriánsok és a keresztnév, majd a hallgató életkora (ha ismert, a pontos születési dátum is),

vallása és társadalmi státusza (nemes, polgár, stb.), amennyiben ezt a forrásokban feljegyezték. Ezután következik a tanuló születési helye abban a formában, ahogyan ez a forrásokban szerepel. Utána a szerzők zárójelben megadták a későbbi magyar helynevet és a megye kódját az 1876 előtti közigazgatási egységek szerint besorolva, valamint a mai helynevet és a mai ország rövidítését, ezzel is könnyítve a további kutatásokat pl.: *Poson (Pozsony 91, Bratislava SK)*. Ezt követi a szülő(k) neve és foglalkozása, ha erről található információ. A következő adat a beiratkozás dátuma, valamint a látogatott tanévek, illetve a fakultás(ok) és évfolyam(ok) feltüntetése. A szerzők igyekeztek a hallgatók tanulmányi elő- és utóéletét is végigkövetni, ezért az egyes rekordoknál feltüntették az ismert későbbi külföldi vagy hazai felsőfokú tanulmányokat, a korábbi középiskolai tanulmányokat, valamint az elnyert ösztöndíjakat is. Az utolsó – *Megjegyzés* – rovat tartalmazza az eddigi kategóriákba nem illeszthető információkat. A rekordok legvégén található a források pontos megjelölése, így a későbbi kutatók könnyűszerrel visszakereshetik az egyes adatokat, amennyiben erre igényt tartanak.

Fontos hangsúlyoznunk – és ezt a szerzők is megteszik *A források közlésének módja és Az adattár szerkezeti felépítése* című fejezetekben –, hogy az itt bemutatott forráskiadvány semmiképpen nem illeszthető a hagyományos forrásközlések sorába, mivel nem minden adatot az eredeti forrás által megadott alakban közöl, így tesz például a családnevek, származás, vallás, származási hely, szülő(k) foglalkozása stb. esetében, amely azonban csak hozzátesz a munka értékéhez, hiszen ezzel segíti, hogy az egyes kategóriákat egységesen lehessen kezelni. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lehetne a forrásokban található variánsokat a kötetben megtalálni, hiszen – mint említettük –, a vezetőnevek esetében a szerzők feltüntették az előforduló egyéb változatokat is.

A munka használatát nagyban könnyítik a kiadvány végén található mutatók: a helynévmutatóban a helynevek magyar alakja szerint kereshetők a rekordok sorszámai, de megtalálhatók a helynevek a mai Magyarország területén kívül eső nevükön is. Így nemcsak a magyar nyelvű, de a nemzetközi kutatás számára is jól használhatók és hasznosíthatók a kötet adatai. A helynevek azonosításának szempontjait és az ahhoz használt munkákat a szerzők *Az adattár szerkezeti felépítése* című fejezetben pontosan megadták, elkerülendő az esetleges félreértéseket. Ezt követi a névmutató, amelyben a hallgatók vezetőneve szerint lehet az egyes személyekre keresni, nemcsak az egységesített névalakra, hanem az egyes variánsokra is, ezzel segítve a kötetet felhasználó kutatók munkáját.

A kötet nemzetközi jelentőségét és használhatóságát növeli, hogy tartalmazza a bevezető tanulmányok egy rövidebb, szlovák nyelvű összefoglalását is, kilenc táblázattal kiegészítve.

A munka a források közlésén túl 18 képi illusztrációt is tartalmaz, valamint az első és hátsó borítón is található egy-egy ábrázolás. A képeken a líceum épületei, valamint az anyakönyvek és diáknévsorok egy-egy lapja található, szervesen kiegészítve és illusztrálva a kötetben leírtakat. Itt felhívnánk a szerzők és szerkesztők figyelmét egy apró tévedésre: a képmellékletek felsorolásakor ugyanis már 20 képről van szó.

Nemcsak az itt bemutatott kötet, hanem az egész sorozat igen alapos áttekintést ad a korabeli Magyarország értelmiségéről, és jelen formájában is segíti a további kutatókat, legyenek azok akár regionális jellegűek, akár valamely felekezetre vonatkozóak, vagy a tanulmányok későbbi hasznát és az egyes személyek további életútját vizsgálók. Ilyen adatmennyiségek esetében nem elvárható, hogy az adattár(ak)ban ezek a kutatók rögtön megtörténjenek, a szerzők a források összegyűjtését, adatbázisba rendezését és az adatok rendszerezését vállalva igen alapos munkát végeztek. A publikált adatok a jövőben az imént említett további, vagy más jellegű kutatásokra biztatják mind a szerzőket, mind a kötet(ek) értő és olvasó közönségét. Ezeket a jövőbeni vizsgálatokat fogja megkönnyíteni, ha az adatbázis(ok) jól kereshető formátumban felkerülnek a világhálóra, további keresési szempontokra adva lehetőséget. Információink szerint az internetes adatbázis(ok)ra a szakmának nem kell sokáig várnia, hiszen a sorozat szerkesztője és az egyes kötetek szerzői megkezdték hozzá az előkészületeket, így a jövő kutatói számos új kérdést is megfogalmazhatnak az adatokkal kapcsolatban, amelyek tovább fogják árnyalni az eddig bemutatott képet. Az internet adta lehetőségek a könnyebb hozzáférhetőség és jobb kereshetőség okán minden bizonnyal tovább fogják bővíteni a felhasználók sorát nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi kutatók, illetve nemcsak a szakmabeliek, hanem a laikus felhasználók körében is.

Kelényi Borbála